

УДК 376.013.77-047.37

Соколова Ганна Борисівна

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри дефектології та фізичної реабілітації ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

e-mail: absokolova@ukr.net

ORCID 0000–0002–9913–1814

**ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ**

Стаття присвячена актуальній у спеціальній психології та педагогіці проблемі психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами. Автором здійснено теоретичний аналіз основних наукових досліджень, що висвітлюють різноаспектні проблеми інтегрованої підтримки всіх учасників навчально-виховного процесу: сім'ю, педагогів, батьків та дітей. У статті розглянуто сучасні дослідження проблеми супроводу учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних навчальних закладах. Зроблено висновки щодо недостатньої теоретичної та практичної розробленості проблеми та зазначено перспективи подальшого дослідження.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання.

Постановка проблеми. Останнім часом загальною світовою тенденцією в галузі спеціальної психології та педагогіки є підготовка особистості до повноцінного життя в соціумі. У зв'язку з цим широкого визнання набуває ідея психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, яка охоплює всіх учасників навчально-виховного процесу: сім'ю, педагогів, батьків та дітей (А. Л. Душка, Л. М. Гречко, І. В. Луценко, В. В. Ткачова, В. І. Трофимова).

Мета статті. Проаналізувати стан вивчення проблеми психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в сучасних наукових дослідженнях.

Результати дослідження. В умовах модернізації освітньої системи особливої уваги потребує питання навчання, виховання та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Загальні проблеми психолого-педагогічного супроводу розглядалися в роботах сучасних учених, зокрема в контексті інклюзивної моделі навчання, проблема психолого-педагогічного супроводу була предметом дослідження українських та зарубіжних вчених — А. А. Колупаєва, І. Б. Кузава, М. І. Мушкевич, Т. В. Сак, Н. З. Софій, Т. В. Скрипник, О. М. Таранченко, О. Ф. Федоренко, Т. Бут, Лорман, Дж. Лупарт та ін.

Сучасні науковці наголошують на важливості командної взаємодії та цілісної діяльності при забезпеченні додаткового супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Так, Н. З. Софій визначено та обґрунтовано основні підходи до забезпечення інтегрованого супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчального закладу: надання послуг окремими різнопрофільними фахівцями, командний підхід. Виокремлено та проаналізовано командний підхід як детермінуючий, від ступеня імплементації якого залежить рівень якості комплексної допомоги дітям у контексті соціальної моделі розуміння інвалідності [9].

Супровід як нова освітня технологія представлений у дослідженнях А. А. Колупаєвої. Вихідним положенням теорії і практики супроводу вчена визначає системно-орієнтаційний підхід, згідно з яким розвиток розуміється як вибір і засвоєння суб'єктом розвитку тих чи інших інновацій. Авторка інтерпретує супровід як допомогу суб'єкту розвитку у формуванні орієнтаційного поля, в якому відповідальність за свої дії несе сам суб'єкт. Дослідниця визначає супровід як метод, що забезпечує створення умов для прийняття суб'єктом оптимальних рішень у різних ситуаціях. Тобто, на думку автора, супровід — це допомога суб'єкту у прийнятті рішення в складних ситуаціях життєвого вибору. Причому не будь-яка форма допомоги, а підтримка, в основі якої збереження максимуму свободи і відповідальності суб'єкта розвитку за вибір варіанта вирішення актуальної проблеми [5].

У дослідженні О. Ф. Федоренко розроблено теоретичну модель педагогічного супроводу молодших школярів зі зниженим слухом в умовах інклюзивного навчання, яка базується на комплексності педагогічної діяльності вчителів і асистентів у виявленні й задоволенні особливих потреб учнів, що сприяє активізації соціальних і навчальних можливостей школярів зі зниженим слухом через широке застосування засобів і прийомів на кожному з визначених етапів супроводу.

Теоретичні та методичні засади супроводу дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти, розглядає в своєму дослідженні І. Б. Кузава. Авторкою науково обґрунтовано та апробовано систему супроводу в умовах інклюзивної освіти дошкільників із особливостями психофізичного розвитку на основі толерантного ставлення до вихованців зазначеної категорії [6].

Білоруські науковці А. М. Конопльова та Т. Л. Лещинська, вивчаючи проблему психолого-педагогічного супроводу дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах інтегрованого навчання, до його сутності відносять спробу запобігти негативним моментам інтеграції, надання підтримки будь-якій дитині, що опинилася в ситуації, яка створює загрозу її розвитку. На їх погляд, супровід — це не короткочасна акція, а процес надання підтримки дитині у вирішенні освітніх завдань, які змінюються та ускладнюються [2].

Інші вчені — Ю. С. Галлямова, Р. В. Дем'янчук, А. А. Хилько, Л. М. Шипіцина, Н. М. Яковлева виділяють певні принципи психолого-педагогічного супроводу, а саме: принцип «на боці дитини», безперервність супроводу, мультидисциплінарність супроводу, автономність.

Принцип «на боці дитини» повторює назву відомої монографії Франсуази Дольто, в ньому відображено базове протиріччя методу супроводу. Оче-

видно, що «винуватцем» будь-якої проблемної ситуації розвитку дитини виступає не тільки соціальне оточення або природний генотип дитини, але й особливості її особистості.

На думку вченого, у безперервності супроводу закладено супроводження на всіх етапах допомоги у вирішенні проблеми, коли діти перебувають під постійним впливом факторів ризику.

У мультидисциплінарності супроводу автор вбачає погодження роботи «команд» фахівців, які проповідують єдині цінності, включені в єдину організаційну модель, і володіють єдиною системою методів.

Під автономністю науковець розуміє один з найбільш складно реалізованих принципів. З одного боку, автономність центру виступає гарантом захисту від адміністративного тиску з боку керівництва, педагогів школи або дитячого садка на ті чи інші рекомендації центру. З іншого боку, співробітники незалежного, автономного центру малоінформовані про реальне життя освітньої установи, їм важче встановити контакт з педагогами в порівнянні зі співробітниками служби, які є членами педагогічного колективу. Тому в практиці частіше розвивається модель, для якої характерно поряд з великими незалежними центрами супроводу створювати в установах служби або групи супроводу. До складу останніх можуть входити різнокваліфіковані педагогічні працівники школи або дитячого садка, об'єднані в групу за принципом здійснення діяльності загального або тематичного супроводу дітей.

У працях О. І. Казакової [3] поняття «супровід» трактується як допомога, в основі якої лежить збереження максимальної волі й відповідальності суб'єкта розвитку за вибір варіанта вирішення актуальної проблеми. Вчена стверджує, що супровід — це складний процес взаємодії супроводжувача і супроводжуваного, результатом якого є рішення й дія, що веде до прогресу в розвитку супроводжуваного. І додає, що не менш важливо й те, що суб'єктом або носієм розвитку дитини є не тільки вона сама, але і її батьки та педагоги. Розглядаючи супровід з позиції «на стороні дитини», О. І. Казакова інтерпретує його як цілісний процес допомоги дитині, її родині й педагогам, в основі якої лежить збереження максимуму волі й відповідальності суб'єкта розвитку за вибір рішення актуальної проблеми; мультидисциплінарний метод, забезпечуваний єдністю зусиль педагогів, психологів, соціальних і медичних працівників; органічна єдність діагностики проблеми й суб'єктного потенціалу її розв'язання, інформаційного пошуку можливих шляхів вирішення, конструювання плану дій і первинна допомога в його здійсненні; допомога у формуванні орієнтаційного поля, де відповідальність за дії несе сам суб'єкт розвитку.

Поряд з цим О. І. Казакова розглядає супровід, як метод, що забезпечує умови для прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень в різних ситуаціях життєвого вибору. На погляд авторки, ситуації життєвого вибору — багатогранні проблемні ситуації, при вирішенні яких суб'єкт визначає для себе шлях прогресивного або регресивного розвитку. Вчена зазначає, що це складний процес взаємодії супроводжувачого і супроводжуваного, результатом якого є рішення і дія, що веде до прогресу у роз-

вितку супроводжуваного, у який включена і сама дитина, і її батьки, і педагоги, і найближче оточення [3].

Важливою в сучасних наукових дослідженнях є проблема психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Теоретичне підґрунтя щодо створення моделі психологічного супроводу було започатковано в гуманістичній психології А. Адлером, Г. Олпортом, Л. Маслоу, К. Роджерсом, Р. Мей, В. Шуте, В. Франклом, Е. Фроммом та іншими.

Дослідження В. В. Ткачової присвячені психолого-педагогічному супроводу сімей, які виховують дитину з порушеннями в розвитку, і полягають в тому, що вперше в «поле» діагностично-корекційної діяльності фахівців включаються і батьки вихованців. Сім'я сприймається як єдиний, цілісний організм, зазнає проблеми психолого-педагогічного характеру, у зв'язку з чим допомога надається всій родині (батькам, іншим членам сім'ї), а не тільки дитині з порушенням розвитку. Таким чином, розширюється суб'єкт корекційного впливу: замість одного (дитина з особливими потребами) виникає полімодальний суб'єкт, представлений дитячою та дорослою складовими, нормою і аномалією. Роботу з психолого-педагогічним супроводом сім'ї, яка виховує дитину з порушеннями в розвитку, здійснює психолог, традиційно виділяючи три види діяльності: діагностику, консультування, корекцію [10].

Проблема психологічного супроводу сімей, які виховують дитину з порушеннями в розвитку, за останні роки привернула увагу та була розглянута низкою вітчизняних вчених.

Так, Г. В. Кукурузою було обґрунтовано психологічну модель раннього втручання, яка базується на суб'єктно-суб'єктному підході, спирається на закономірності онтогенетичного розвитку дитини раннього віку з урахуванням ролі дитячо-батьківських відносин та якості сімейного функціонування в разі порушень здоров'я та розвитку дитини. Авторкою розроблено технологію комплексної міждисциплінарної оцінки розвитку дитини і якості дитячо-батьківських відносин, алгоритм формування та реалізації індивідуальних програм раннього втручання; запропоновано методику оцінки дитячо-батьківських відносин; визначено критерії діагностики типів дитячо-батьківських відносин та захисно-копінгової поведінки батьків, зміст психокорекційної, психоосвітньої та розвивально-формуючої складових психологічної моделі раннього втручання; розроблено процедуру поетапного узгодження фахівцями та батьками функціонального запиту, ключової проблеми та цілей індивідуальної програми раннього втручання; запропоновано та апробовано формат амбулаторного супроводу родин, який дозволяє відстежувати та оперативно реагувати на динаміку розвитку дитини, зміни емоційного стану батьків та характеристик дитячо-батьківської взаємодії [7].

У своєму дослідженні А. Л. Душка висвітлила новий напрям психологічної допомоги — психологічна синергетика, що враховує синергетичні принципи та закономірності стосовно особистості батьків дітей з особливими потребами, їхні психоемоційні стани, безпосереднє оточення та

життєдіяльність. В дослідженні обґрунтовано та розроблено психолого-синергетичну технологію допомоги батькам дітей з психофізичними порушеннями у розвитку, що базується на ідеях синергетики: урахування кризового стану батьків як умови розкриття мотиваційно-особистісного ресурсу (точка біфуркації); багатоваріативність, альтернативність шляхів, темпів розвитку (нелінійність); розроблення методів допомоги, що базуються на унікальних характеристиках кожної родини як мікросоціальної системи і відбуваються з обов'язковим використанням діалогу з батьками і за їхньої безпосередньої активної участі (закон резонансного збудження, явища синхронізації та коеволюції); неперервне використання зворотного зв'язку (механізм упорядкування); накопичення інноваційних властивостей як підґрунтя сталих змін і здатності до самоорганізації (кумулятивний ефект) [1].

Подібну думку висловлює у своєму дослідженні Ю. О. Мартинюк, вивчаючи проблему емоційних станів батьків дітей з різними рівнями психосоціального розвитку, а саме батьків дітей із ДЦП та батьків дітей із загальним недорозвитком мовлення. Автором було створено моделі емоційних станів батьків дітей з різним рівнем психосоціального розвитку, встановлено основні відмінності у психологічних складових емоційних станів батьків дітей з різним рівнем психосоціального розвитку. Також дослідницею було розроблено корекційну програму покращення емоційних станів у дітей та членів родини, що містить взаємопов'язані напрями: діагностику, консультування, психокорекцію та складається із чотирьох компонентів: інформаційного, зняття емоційної напруги та релаксації, корекції ефекту депривації та аутистичності, зміни емоційного стану. Та зазначено, що одночасна робота з діадою «батьки — дитина» надає можливість сім'ї дитини з різними рівнями психосоціального розвитку більше використовувати власні ресурси як у сприянні розвитку дитини, її соціалізації, так і у подоланні особистісних проблем [5].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз спеціальної науково-методичної літератури з проблеми психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами свідчить про те, що незважаючи на багаточисленні дослідження, присвячені особливостям навчання, виховання та розвитку дітей зазначеної категорії, досі не існує однозначного підходу у визначенні цілей і завдань психологічного супроводу та його змісту.

Тому перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо в уточненні терміну «психологічний супровід».

Список використаної літератури

1. Душка А. Л. Оказание психологической помощи семье в ситуации постановки ребенку диагноза ДЦП / А. Л. Душка, Ю. А. Мартынюк // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. — 2011. — № 1–12. — С. 254–262.
2. Интегрированное обучение детей с особенностями психофизического развития: монография / А. Н. Коноплева, Т. Л. Лецинская. — Минск : НИО, 2003. — 232 с.

3. Казакова Е. И. Толерантность — путь к развитию / Казакова Е. И. — СПб. : Ютас, 2007. — С. 24–36.
4. Кобильченко В. В. Теоретико-методичні засади психологічного супроводу підлітків з глибокими порушеннями зору : автореф. дис. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.08 «Спеціальна психологія» / Кобильченко В. В. — К., 2010. — 40 с.
5. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи : монографія / Алла Анатоліївна Колупаєва. — К. : Самміт-Книга, 2009. — 272 с.
6. Кузава І. Б. Інклюзивна освіта дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку: теорія та методика : монографія / І. Б. Кузава. — Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2013. — 292 с.
7. Кукуруза Г. В. Психологічна допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку : дис. ... докт. псих. наук : 19.00.04 / Кукуруза Г. В. ; Харк. мед. акад. післядиплом. освіти. — Х., 2013. — 350 с.
8. Соколова Г. Б. Актуальні питання психолого-педагогічного супроводу сімей, які виховують дитину з обмеженими можливостями здоров'я / Г. Б. Соколова // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : зб. наукових праць. — Кам'янець-Подільський, 2016. — Вип.7, т.1. — С. 383–393.
9. Софій Н. З. Інклюзивні ресурсні центри: канадський досвід та українські реалії / Софій Н. З. // Особлива дитина: навчання та виховання. — 2015. — № 1(73). — С. 34–40.
10. Ткачева В. В. Система психологічної допомоги сім'ям, виховуючим дітей з відхиленнями в розвитку : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.10 / Ткачева В. В. — М., 1999. — 204 с.

References

1. Dushka, A.L., & Martyniuk, Y.A. (2011). Okazanye psykholohycheskoi pomoshchy seme v sytuatsyy postanovky rebenku dyahnoza DTsP [Provision of psychological assistance to the family in the situation of the diagnosis of infantile cerebral palsy]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. K. D. Ushynskoho. — Scientific Herald of the Southern Ukrainian National Pedagogical University named after. K. D. Ushynsky, Vol. 1–12*, 254–262 [in Ukrainian].
2. Konopleva, A.N., & Leshchynskaia, T.L. (2003). *Yntehryrovannoe obuchenye detei s osobennostiamy psykho fizy cheskoho razvytiya: monohrafiia [Integrated teaching of children with peculiarities of psychophysical development: monohrafiia]*. Mynsk: NYO.
3. Kazakova, E.Y. (2007). Tolerantnost — put k razvytyiu [Tolerance is the path to development]. *Yzd-vo Yutas*, 24–36 [in Russian].
4. Kobylchenko, V.V. (2010). Teoretyko-metodychni zasady psykholohichnoho suprovodu pidlitkiv z hlybokymy porushenniamy zoru [Theoretical and methodical bases of psychological support of teenagers with deep infringements of sight]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Kolupaieva, A.A. (2009). *Inklyuzyvna osvita: realii ta perspektyvy : monohrafiia [Inclusive education: realities and perspectives : monograph]*. Kyiv: «Sammit-Knyha» [in Ukrainian].
6. Kuzava, I.B. (2013). *Inklyuzyvna osvita doshkilnykiv, yaki potrebuiut korektsii psykho fizy chnoho rozvytku: teoriia ta metodyka. Monohrafiia [Inclusive education of preschoolers who need correction of psychophysical development: theory and methodology. Monograph]*. Lutsk: PP Ivaniuk [in Ukrainian].
7. Kukuruzha, H.V. (2013). Psykholohichna dopomoha simiam, shcho vykhovuiut ditei rannoho viku z porushenniamy rozvytku [Psychological support of families with children of an early age with developmental disabilities]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Sokolova, H.B. (2016). Aktualni pytannia psykholoho-pedahohichnoho suprovodu simei, yaki vykhovuiut dytnu z obmezhenymy mozhlyvostiamy zdorovia [Actual questions psychological and pedagogical support families raising a child with limited possibilities of health]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky) — Actual problems of the correctional education (pedagogical sciences)*, Vol. 1, 7, 383–393 [in Ukrainian].
9. Sofii, N.Z. (2015). Inklyuzyvni resursni tsentry: kanadskyi dosvid ta ukraïnski realii [Inclusive Resource Centers: Canadian Experience and Ukrainian Realities], *Vol. 1(73)*, 34–40 [in Ukrainian].

10. Tkacheva, V.V. (1999). Systema psykholohycheskoi pomoshchy semiam, vospyty-vaiushchym detei s otklonyamy v razvytyy [The system of psychological assistance to families raising children with developmental disabilities]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].

Соколова Анна Борисовна

кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры дефектологии и физической реабилитации ГУ «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Резюме

Статья посвящена актуальной в специальной психологии и педагогике проблеме психолого-педагогического сопровождения детей с особыми образовательными потребностями. Автором осуществлен теоретический анализ основных научных исследований, освещающих разноаспектные проблемы интегрированной поддержки всех участников учебно-воспитательного процесса: семьи, педагогов, родителей и детей. В статье рассмотрены современные исследования проблемы сопровождения учащихся с особыми образовательными потребностями в инклюзивных учебных учреждениях. Сделаны выводы относительно недостаточной теоретической и практической разработанности проблемы и обозначены перспективы дальнейшего исследования.

Ключевые слова: психолого-педагогическое сопровождение, дети с особыми образовательными потребностями, инклюзивное обучение.

Sokolova Anna. B.

PhD (Candidate of Psychological Sciences), senior lecturer,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN SCIENTIFIC RESEARCHES

Abstract

The article is devoted to the problem of psychological and pedagogical support of children with special educational needs, which is topical in special psychology and pedagogy. Considering the recent world trends related to the preparation of the person for a full life in society, the idea of psychological and pedagogical support for children with disabilities of psychophysical development has acquired particular importance. The author has carried out a theoretical analysis of the main scientific researches covering various aspects of integrated support for all participants in the educational process: the family, teachers, parents and children. The article considers modern research of the problem of accompanying students with special educational needs in inclusive educational institutions.

Also, the reasoned interpretations of the term «psychological and pedagogical support» are presented. The existing principles of psychological and pedagogical support of children with special educational needs have been highlighted and analyzed. The

theoretical basis of model construction concerning psychological and pedagogical support of children with special educational needs is indicated. The issues of psychological support for parents who are raising children with development disorders are addressed.

Conclusions are drawn concerning the insufficient of theoretical and practical elaboration of this problem and the prospects for further research are indicated.

Key words: psychological and pedagogical support, children with special educational needs, inclusive education.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2017